

Doktori (Ph.D) értekezés tézisei

**A népábrázolás hagyományának módosulása a XX. század első felének finn
prózaíroalmában**

PASZTERCSÁK ÁGNES

Debrecen

2002

1. Az értekezés tárgya, célkitűzése

A disszertációban elvégzett kutatás tárgya a finn "népábrázolás" hagyományának továbbélése a XX. század első harmadában. A finn szakirodalomban általánosan elfogadott "*kansankuvaus*" kifejezés szó szerinti fordítása a "népábrázolás" fogalma, amely a parasztság életformájának bemutatására vállalkozó prózai művek megnevezésére szolgál a dolgozatban. Mivel az egyetlen magyarra fordított finn irodalomtörténet (*Kai Laitinen: A finn irodalom története. Gondolat. Bp., 1981.*) esetében Jávorszky Béla is a népábrázolás megnevezést használja, így célszerűnek láttam néhány fontos elvi megfontolás figyelembevételével magam is ezt a szóhasználatot követni. Nyomatékkal hangsúlyozom azonban, hogy a finn "népábrázolás" elnevezés szemléleti alapjait tekintve nem kötődik a lukácsi tükrözésesztétikához. Nagy szerepet kap benne az önkifejezés, a fikcióalkotás. A valóságűség, a leírás referenciális vonatkozhatósága nem válik a megformálás alapeszményévé, másfelől a század harmincas éveinek magyar irodalmában oly gazdag szociográfiai írások a finn "népábrázoló" irodalomban nem válnak jellegzetessé.

A választott témakör tárgyalása esetén fontos megszorításokkal kell élnünk a parasztság életét bemutató prózai művek íróinak tekintetében, ugyanis itt két fogalom – *ún. népi író vagy parasztíró, illetve népábrázoló író vagy a népeletet bemutató író* – jelenlétével kell számolnunk, amelyek nem fedik egymást.

A *kansankirjailija* (népi író) fogalmát hagyományosan azokra a nép között élő, alacsonyan iskolázott, autodidakta prózáírókra alkalmazzák, akik saját környezetüket mutatják be. Földrajzilag ezek a népi írók leginkább Pohjanmaa, Savo, Häme és Uusimaa területét képviselik, ám Dél-Finnországban, illetve a karjalai területen számuk nem oly jelentős. Ebből következően úgy tűnik, hogy a

népábrázolás azokon a meglehetősen elszigetelt területeken képviseltette magát inkább, ahol korábban az ősi népköltészet, majd később a parasztköltészet is virágzott. Meg kell jegyezni, hogy téma- és anyagválasztásukban a környezet kínálta élményekhez, tájhoz, miliőhöz való ragaszkodás a regionalizmus jegyeivel látta el a népi írók szemléletét és művészi gyakorlatát egyaránt az 1800-as évek végén. Maga a *kansankirjailija* elnevezés az író, esetleg közönsége szociális hovatartozására irányítja a figyelmet, ám számolnunk kell azzal is, hogy a fogalom kezdetektől fogva magában rejtett egyfajta esztétikai lekicsinylést is ezen írók művészetével szemben. Megfigyelhető, hogy többnyire kész mintákat hasznosítanak műveikben, sokan közülük igyekeztek saját írás- és gondolkodásmódjuk mellett az értelmiség köréből jövő írók stílusából, illetve gondolkodásmódjából kölcsönözni, ám náluk a komikus, ironikus közelítésmód még ritkának számít.

Felfogásom szerint a fent említett népi írókhoz képest külön tárgyalandó azoknak a népeletet ábrázoló szerzőknek a csoportja, akik az értelmiség köréből kerülnek ki, annak ellenére, hogy az ő gyökereik – a finn társadalom szerkezetéből adódóan – jórészt szintén a paraszti rétegbe nyúlnak vissza. Ezek az írók a középrétegből jönnek, és az értelmiség nézőpontját képviselik műveikben. Írásaik tárgya a parasztság, a XIX. század utolsó harmadáig főként az önállóan gazdálkodó, földtulajdonnal rendelkezők csoportja, majd ezután – a XX. század jelentősebb népábrázoló művei esetében szinte kizárólagosan – a szegényparasztság bemutatására összpontosítanak. Fontos megjegyeznünk, hogy e művek elbeszélője az ábrázolt paraszti rétegtől bizonyos távolságot tart, jellemzően felülről közelít az ábrázolás tárgyához. Az értelmiségből jött elbeszélő gyakorta művelt városi olvasót feltételez magának, aki nem ismeri az

alsóbb társadalmi rétegek szociális, társadalmi helyzetét. A század elején egyre népszerűbb szociális regények részint az értelmiség felelősségérzetét akarják felkelteni, emellett pedig e réteg kritikáját adják.

A disszertáció célja, hogy bemutassa az értelmiség köréhez tartozó írók által létrehozott népábrázolás hagyományának továbbélését a XX. század első harmadában néhány regény részletes poétikai elemzésének segítségével. E tradíció mibenlétének megértéséhez az értekezés nem tekinthetett el attól, hogy felvázolja e hagyomány alakulásának történetét a századfordulóig.

A tanulmány e népábrázoló hagyomány egyik lehetséges változatának tartja a választott időszakban Ilmari Kianto regényeit (*Punainen viiva – A vörös vonal, 1909; Ryysyrannan Jooseppi – Rongyosparti József, 1924*). Kianto népábrázoló művei szorosan kapcsolódnak a kor politikai, társadalmi történéseihez, megfelelnek a szociális regénytípus ismérveinek: a középpontba rendszerint valamiféle szociális, társadalmi konfliktust állítanak. A regények elbeszélője értelmiségi olvasót feltételezve nem mond le bizonyos fokú tanító célzat érvényesítéséről, amelyet azonban a komikus, satirikus megvilágítás némiképp ellensúlyoz. A Kianto-féle változathoz viszonylag közel áll a Maria Jotuni műve (*Arkielämä – Hétköznapiak, 1909*) által képviselt irányvonal, amennyiben ugyanúgy a kor támasztotta kérdésekhez kötődik, ám már nem tart szoros kapcsolatot az időszerű politikai, társadalmi eseményekkel, sokkal inkább az efféle változások által kiváltott hatást vizsgálja egy paraszti közösségben. Jotuni művének különlegessége abban rejlik, ahogy egy gazdaház hétköznapijának tüzetes bemutatásában feltárul az itt élő közösség normarendszere és értékvilága.

E két típustól eltérő módon kapcsolódnak a népábrázolás hagyományához Aino Kallas és F. E. Sillanpää elemzésre kiválasztott művei. Az ő regényeiknek

már nem elsődleges céljuk a paraszti réteg szociális viszonyainak tárgyalása, sokkal inkább egyénben gondolkodnak, mint közösségben. Ez azonban nem jelenti azt, hogy a kiválasztott személyiség alakjának megformálása során ne határozódna meg a paraszti közösség mibenléte. Kallas kisregényében (*Sudenmorsian – A farkasmenyasszony, 1928*) a főhős, Aalo erős individualitása érvényesül hangsúlyosan, amennyiben az elbeszélés az egyén kiteljesedésének lehetőségét mérlegeli, s ennek ad keretet a zárt falusi környezet rajza. Aalo a farkas létformájában találja meg a kiteljesedés lehetőségét. Kallas az ember ősi archetípusát keresi az ő alakjában, miközben magát a történetet mitikus perspektívába helyezi. Véleményem szerint a később keletkezett Sillanpää-regény (*Nuorena nukkunut – Silja, 1931*) a népábrázolás újabb változatát képviseli. Természetszemléletével változást hoz e tradícióhoz tartozó művek ember és természet kapcsolatát érintő felfogásában. A paraszti réteg mint közösség meghatározása talán ebben az esetben marad leginkább a háttérben, hiszen itt az ember természetbe ágyazottságának gondolata válik a megformálás alapeszméjévé. E kettő összetartozása, az embernek a természetben való kiteljesedése adja a történet magját. Közös jellemzőjük e regényeknek, hogy a paraszt főszereplőként jelenik meg bennük, s az esetek többségében társadalmi hovatartozása szerint határozódik meg.

Disszertációmban nem tekintek el annak elemzésétől, hogy e művek elbeszélői milyen távlatból közelítenek az ábrázolás tárgyához – tehát a parasztsághoz –, illetve hogyan teszik kérdésessé annak társadalmi szerepét. Ezzel összefüggésben vizsgálnom kellett természetesen azt is, hogy e regények milyen közönséghez szólnak, hisz innen válik érthetővé az ábrázolás tárgyához való közelítés iránya. A kiválasztott művekben vizsgálom továbbá a finn regény

teremtett világának természetbe ágyazottságát, ember és természet kapcsolatát, a leíró szövegrészek szerepét a narratívában. Ez utóbbiról azt állítom, hogy az 1880-as évek realista regényeihez képest a leírás szerepének megváltozásával számolhatunk a XX. században. Emellett tanulmányozom a regények hőstípusát, jellemábrázolását, az elbeszélői pozíció és a fokalizáció összefüggésének kérdését, illetve a szövegek retorikai felépítettségét.

A kutatás ezen szakaszának lezárásaként fontosnak tartottam megvizsgálni, hogy e népábrázoló tradíciót hogyan élteti tovább az értelmezői hagyomány a század második felében.

2. A kutatás főbb eredményei

A társadalmi, politikai viszonyok megváltozása, az alsóbb néprétegek szociális státuszának bizonytalansága a XX. században a népábrázolás hagyományának bizonyos fokú átalakulását idézte elő. Ez az átalakulás érinti az ide tartozó művek tematikáját, bennük az ábrázolt társadalmi réteghez való közelítés irányát, az elbeszélői attitűdöt, illetve a poétikai megformálást. A realizmus hatására már a XIX. században elkezdődött, a XX. században pedig tovább erősödött az ún. idealizáló ábrázolásmóddal való nyílt polemizálás, általánossá vált az a törekvés, hogy a parasztság életkörülményeiről, mindennapjairól, szociális és politikai helyzetéről adekvát képet kell adni. Ezzel összefüggésben megállapítható, hogy az általam vizsgált időszak népábrázoló regényei szoros kapcsolatot tartanak a realista prózahagyománnyal. Ezekben a népábrázoló művekben erős a társadalomkritika, gyakran tárgyalják egyén és társadalom, illetve közösség viszonyát, a hatalom természetrajzát, az emberi értékek mibenlétét, s főként a század első két évtizedében az aktuális történelmi-politikai események keretében ágyazva adnak képet a parasztság szociális, társadalmi helyzetéről.

A népábrázoló írások esetében fontos kérdés az ábrázolt társadalmi réteghez való közelítés perspektívája, iránya, vagyis az, hogy az ábrázolásnak kizárólag tárgya, vagy esetleg alanya is a bemutatni kívánt paraszti réteg. Vizsgálódásaim során ezzel kapcsolatosan arra a következtetésre jutottam, hogy a népábrázolás tradíciójának fő vonalához tartozó művek esetében – s ez igaz Jotuni, Kianto, Kallas és Sillanpää prózájára is – az ábrázolt paraszti réteghez való közelítés alapvetően megértő, ám e közelítés iránya az e rétegtől eltávolodott, illetve bizonyos távolságban lévő értelmiség szemszöge felől értendő. Ezekben az

írásokban az elbeszélő olvasóját is az értelmiség köréből valónak gondolja, akinek idegen e paraszti környezet. E beszédhelyzet következménye a narrátor hangsúlyos jelenléte az elbeszélésben. Ez elsődlegesen a narrátornak abban a törekvésében mutatkozik meg, hogy irányítani akarja teremtett közönsége figyelmét. Így a tényleges olvasó számára is kijelöli az értelmezés lehetséges irányát. Ezzel kapcsolatban hangsúlyozom, hogy a finn társadalom alapvetően agrártársadalom, mely viszonylag kis számú és főként fiatal művelt, értelmiségi réteggel rendelkezik a XX. század első harmadában, így valójában csaknem minden írói világ élményi háttérében e falusi parasztság élete áll. Ebből következően e társadalmi réteget ábrázolva az értelmiség voltaképpen saját gyökereit, kultúrájának alapját vizsgálja. Ebből a gondolatból kiindulva értelmezhetjük e paraszti réteg emberi értékeinek hangsúlyozását is, hiszen ennek bizonyítása csak annak szükséges, aki e rétegtől már eltávolodott, s azt kívülről képes szemlélni.

A paraszti réteg megjelenését tekintve e népábrázoló írásokról megállapítható, hogy Runeberg korában egészen a XIX. század utolsó harmadáig a szegényparaszti réteg csak az irodalmi művek mellékszereplője, hiszen Runeberg is még jórészt az önállóan gazdálkodó paraszt alakját rajzolja meg. Ez a kép gyökeresen a XX. században változik meg, amikor az ábrázolás tárgya főként a legszegényebb, legkiszolgáltatottabb paraszti réteg lesz, a társadalmi hierarchia alján elfoglalt helyének, életmódjának bemutatása. Ezt indokolja, hogy a finn társadalom egyik legfontosabb kérdése az 1918-as bérlőtörvényig a zsellér- vagy bérlőkérdés, amely hangot kap az irodalomban.

Az elemzett regények tanúsága szerint a XIX. században kezdődő népábrázoló hagyomány – ami tulajdonképpen a finn irodalom fő irányvonalát

jelentí – a XX. század első felében is tovább él, bár a témához, illetve az ábrázolás tárgyához, azaz a parasztsághoz való közelítésben, az egyes művek poétikai megformáltságában, stílusválasztásában jelentős eltérések tapasztalhatók.

Kiantótól Sillanpää felé haladva egyre világosabban megmutatkozik, hogy a regények egyre kevésbé akarnak tanító célzatúak lenni, sokkal inkább az egyéni sorsok bemutatása válik fontossá számukra. Ezzel kapcsolatban bizonyos fokozatosság is felfedezhető az elemzett regények között. Az aktuális politikai eseményekkel leginkább *A vörös vonal* tart rokonságot, amely voltaképpen az első parlamenti választások szemléltetéseként is értelmezhető. Ebből következően egyfajta tanító célzatosság érvényesülése is megfigyelhető, amennyiben egyéni sorsok bemutatása révén kívánja a regény felhívni a figyelmet egy társadalmi réteg kiszolgáltatottságára, szociális helyzetére, illetve a hatalom birtokosainak önző magatartására. A *Ryysyrannan Jooseppi* története már kevésbé kötődik a regény háttéréül szolgáló időszakú politikai eseményekhez, sokkal inkább a szegényparasztságnak mint társadalmi rétegnek az életformája, életminősége válik fontossá benne. Megfigyelhető azonban, hogy ez az életforma szintén egyéni sorsokban tárul fel, s ilyenformán a regény az egyén boldogulásának lehetőségeit vizsgálja a paraszti közegben. Mindkét Kianto-regényben szembeűnő egyfajta kritikai attitűd érvényesítése. Ez a kritika közvetlenül érinti a hatalom birtokosait a paraszti réteghez való viszonyuk kapcsán, e paraszti réteg szellemi készületlenségét, illetve közvetve az értelmiséget (*A vörös vonal* esetében a politizáló értelmiséget), hiszen a kor elvárása szerint az ő feladatuk volna az alsóbb néprétegek életminőségének javítása. Ez a tendencia érvényesül Joel Lehtonen *Putkinotko – Putkinotko*,

1919-20 című regényében is, ám itt a parasztság szellemi készületlenségének kritikája kiegészül az életben való céltalanság, érdektelenség bírálatával, ami lehetetlenné teszi a segítő szándékú közeledés érvényesülését. E regények célzatossága abban érezhető leginkább, hogy hangsúlyozottan az értelmiségnek szólnak, figyelmeztetvén őket a szegényparasztság szociális körülményeinek javítására. Az értelmiséget érintő kritika még közvetettebben jelentkezik Jotuninál Nyman alakjával kapcsolatban, kinek a parasztság felé irányuló segítő szándékú közeledése feledteti az olvasóval annak a jellegzetes értelmiségi alaknak a bírálatát, aki képtelen saját életének irányítására, csavargó életmódot folytat, következésképp a parasztság szociális körülményeinek javítására is képtelen. Jotuni elbeszélése esetében jól látható, hogyan épül föl egyéni sorsok összekapcsolódásából egy közösség életformája. A közelítés iránya meghatározó: az egyénen keresztül jutunk el a közösségig, illetve az egyéni sorsokból következtethetünk a közösségre. Ez azt jelenti, hogy belülről tárul föl az életforma, ami közvetlenebbé teszi a bemutatást. Ez a törekvés a legtisztábban *A farkasmenyasszony* Aalója esetében figyelhető meg, mivel e kisregény már egyáltalán nem kapcsolódik időszerű politikai eseményekhez, nem érvényesít semmiféle nevelői célzatot, sőt még a parasztság mint társadalmi réteg sem válik mérvadóvá a regény értékrendszerében. Egyén és közösség viszonya, illetve az individuum kiteljesedési lehetőségei lesznek itt fontosak, a közösség összetétele másodlagos csupán, vagyis a parasztság csak háttérként van jelen. Az egyén közösséggel szembeni elsődlegességének tekintetében *A farkasmenyasszonnyal* szoros rokonságot mutat a Sillanpää-regény, ám ott a parasztság társadalmi vonatkozása Kustaa Salmelus alakja kapcsán ismét meghatározó lesz. Silja életének tárgyalásakor azonban a közösség –

jelenvalóságától eltekintve – szinte elenyészővé válik, kizárólag Silja természettel egybeforrt élete kerül a középpontba.

A leírásnak – legyen az a tájnak vagy a környezetnek a bemutatása – e regények jelentőfolyamatában mindig meghatározó szerepe van. A környezetrajz, a tájleírás minden esetben az elbeszélő érvrendszerének része, bizonyos értelemben a szereplők identifikációjában is szerepet kap, nem pusztán *leíró szünet* (Genette). Ezeknek a leírásoknak a többsége sok esetben csak látszólag független a fő cselekményszáltól, valójában az ott kifejtett érvrendszer alapját képezi, így nem érvényesíthető ebben az esetben Barthes cselekvésközpontú elmélete sem, miszerint az elbeszélésben szereplő leírás csak tematikai mutató, vagy kiegészítő lehet, de soha nem tekinthető lényegnek.

A tájleíró szövegrészek szerepe hasonlóan összetett: a táj szerepeltetése sosem öncélú, összefüggésben lehet a szereplők lelkiállapotával, szerepet játszhat a cselekmény végkimenetelében (l. *A vörös vonal* keretrésze), vagy mint a szereplők ellenfele, illetve segítője kaphat szerepet. A leíró szövegrész esetenként olyan rugalmas, hogy felnyithatjuk, és megalkothatjuk segítségével akár az egész elbeszélés jelentését (l. *Kianto* regényei).

Sillanpää regénye esetében a természethez való viszonyulásnak új iránya figyelhető meg. Ez az új természetszemlélet perspektívaváltást jelent, amely az ember természet felőli meghatározásához vezet. Ezzel kapcsolatosan meg kell jegyezni, hogy a finn népábrázoló regényekkel összevetve itt többről van szó, mint pusztán természetközelségről, hiszen a természet szinte külön szereplővé válik, sőt, olyan befolyásoló tényezővé, mely a hősök életét alapjaiban határozza meg. Továbbmenve a természet jellemzői magára az elbeszélésre is hatással vannak, hiszen a történések a természeti folyamatok működésének megfelelően

alakulnak. A természet végig barátként, társként értelmeződik, a hősök a természetben annak örök változásában megmutatkozó állandóságát keresik.

Az elemzett regények alapján elmondható, hogy a XX. századi népábrázolás elsősorban a szegényparaszti rétegre összpontosítja figyelmét. Egyeseket e közösség társadalmi vonatkozása érdekli (Kianto, a Sillanpää – a Kustaa Salmelus sorsát bemutató fejezet), másokat a közösség mibenléte (Jotuni) vagy abban az egyén szerepe (Kallas), megint mások pedig a történet kereteként használják a paraszti miliőt (Sillanpää – a Silja életéről szóló fejezet).

3. Következtetések és kitekintés

Választásom e regényeket illetően természetesen nem jelenti azt, hogy az egyes poétikai kategóriákat kizárólag a dolgozatban tárgyalt művek képviselik, sokkal inkább igaz az, hogy a kategória jellemzőit az adott regényben vélem egységesen megvalósulni.

A kutatás során megállapítottam, hogy a népábrázoló hagyomány a XX. század első felében is a próza egyik legjelentősebb irányvonalát képviseli amellet, hogy az iparosodó s ezzel párhuzamosan városiasodó Finnország folyamatosan újabb témákat kínál az irodalomnak. Ez a tendencia a második világháború után erősödik meg, a későbbiek során pedig, amikor a klasszikus népábrázolás már csak nyomokban található meg, az ún. vidékébrázoló regények töltik be a helyét. A legnagyobb eltávolodást e klasszikus hagyománytól abban látom, hogy e vidékébrázoló regények számára már nem egy társadalmi réteg bemutatása a cél, hanem az életformaváltás következtében a létjogosultságában megkérdőjelezett, ősinek számító falusi létforma kerül a megvilágítás középpontjába. Az elbeszélői attitűd annyiban rokonnak mondható, hogy az elbeszélő azonosul az ábrázolás tárgyával, bár a változás elkerülhetetlen voltát, illetve a falunak e fejlődésben betölthető szerepét e regények általában nem kérdőjelezzik meg.

A dolgozatban elvégzett kutatás témakörét több irányba látom bővíthetőnek. A finn irodalom területén érdemes volna e népábrázoló hagyománnyal párhuzamosan a városi szegénység ábrázolásának jellegzetességeit bemutatni, ami megvilágítaná az agrárországból ipari országgá válás folyamatának irodalmi vetületét. A disszertációból kibontakoztatható másik lehetséges kérdésirány a magyar falu-, illetve parasztábrázoló hagyomány összehasonlító vizsgálatában

jelölhető meg. Ezzel kapcsolatosan már most körvonalazódni látszik, hogy a XX. századi finn népábrázolás sokkal inkább a Gárdonyi, Tömörkény, Móra, Móricz képviselte parasztábrázolás felől válik értelmezhetőnek, mint a harmincas évek népi mozgalma felől.

Az értekezés anyagához kapcsolódó közlemények jegyzéke

Tanulmányok:

- PASZTERCSÁK Á.: Kodolányi János: Suomi. *Hungarologische Beiträge* 11. Jyväskylä, 1998. 293-294.
- PASZTERCSÁK Á.: A ballada, a mese és a mítosz hagyománya Aino Kallas és Tamási Áron prózájában. S.a.: Tiszatáj. Szeged.
- PASZTERCSÁK Á.: A miliót bemutató szövegrészek szerepe az elbeszélésben (Ilmari Kianto: A vörös vonal, Ryysyrannan Jooseppi). In: *Folia Uralica Debreceniensia* 8. Debrecen. 2001. 457-466.
- PASZTERCSÁK Á.: Ilmari Kianto népábrázolásának jellegzetességei A vörös vonal című regény kapcsán. In: *Hungarologische Beiträge* 13. Jyväskylä, 2001. 151-179.
- PASZTERCSÁK Á.: Parasztábrázolás – Egy lehetséges út a finn irodalomban Maria Jotuni Hétköznapiok című elbeszélése alapján. In: *Életünk*. Szombathely, 2002/9. 805-822.

Recenziók:

- PASZTERCSÁK Á.: Johanna Laakso: Karhunkieli. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 6. Debrecen, 1999. 180-182.
- PASZTERCSÁK Á.: Yrjö Varpio: Pohjantähdén maa. In: *Folia Uralica Debreceniensia* 7. Debrecen, 2000. 187-192.

Előadás:

- PASZTERCSÁK Á.: A hatalom természetrajza Ilmari Kianto *A vörös vonal* című regénye kapcsán. In: V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszus. Jyväskylä, 2001. augusztus. 09.

Tudományos kiadvány szerkesztése:

- PASZTERCSÁK Á. – RAUTAVUOMA V. – SZABÓ Á.: Diákszimpózium – Előadások az V. Nemzetközi Hungarológiai Kongresszuson. Debrecen—Jyväskylä, 2002.